

Ta drugačnost, izjemnost njenih junakinj je bila v pisanjih o Josipini Turnograjski seveda spregledana. V najboljšem primeru je bila v svojem in kasnejših časih brana v kontekstu – retrospektivno gledano – najbolj izpostavljene narodnostne ideje, znotraj katere je ideja spola razumljena kot apel k večji narodnostni/slovenski angažiranosti (tudi) žensk za narodno stvar. Kasneje, ko je ideja slovenskega naroda dobila jasne podobe in legitimiteto, postane Josipina Turnograjska nepomembna »opeka« v gradnji te stavbe. Postala in ostala je prej ko slej zapisana v kronike slovenske literature kot »lepo, nadarjeno dekle« (209), z zanimivim, vsečno tragičnim življenjepišom, okras v slovenski literarni liniji. Vse do znanstvenega in osebnega angažmaja raziskovalke Mire Delavec.

Sabina Ž. Žnidaršič

Ervin Dolenc, Med kulturo in politiko: kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnima vojnama. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2010, 335 str. (zbirka Razpoznavanja – Recognitiones ; 11).

Inštitut za novejšo zgodovino je v svoji zbirki Razpoznavanja – Recognitiones (št. 11) izdal delo žal prezgodaj preminulega priljubljenega kolega, znanstvenega svetnika dr. Ervina Dolenca. Njegovo znanstvenoraziskovalno področje zajema kulturno zgodovino na Slovenskem z uvodnimi orisi od druge polovice 19. stoletja do prve polovice 20. stoletja. Največ tehničnih raziskav in poglobljenih analiz je posvetil zlasti problematiki v slovenski kulturi prve polovice 20. stoletja. V omenjeni knjigi so prikazani procesi v kontekstu evropskih in posebej slovenskih, jugoslovanskih razmer, tako idejna, politična in kulturna razhajanja, pa tudi zблиževanja slovenskih izobražencev, posebej t. i. kulturnikov.

Spremna beseda znanstvenega svetnika dr. Jurija Perovška izčrpno in pregledno predstavi Dolencev znanstvenoraziskovalni opus, njegove dosežke in pomembnejše nastope na znanstvenih srečanjih tako doma kot v tujini. Poleg tega oriše tudi njegovo drugo delo, tako npr. vzgojno-pedagoško, skoraj petnajst let v okviru Komisije za delo zgodovinskih krožkov pri Zvezi prij-

teljev mladine Slovenije, ki jo je tudi vodil v letih 2001–2003. Navedimo še soavtorstvo pri izdaji sodobnejših zgodovinskih učbenikov Koraki v času za 8. razred (1997), ali Zgodovina 4, učbenik za 4. letnik gimnazije (2002) ter Šolska kronika (2009). Bil je tudi visokošolski učitelj, sprva asistent in zatem docent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani (1999–2002) in na Filozofski fakulteti v Ljubljani (2007–2008), kjer mu je bil nosilec sklopa predmetov s področja Razvoj slovenskih kulturnih (znanstvenih) institucij (1850–1941). Sodeloval je tudi pri podiplomskem študijskem programu s področja Kulturna politika v prvi Jugoslaviji. Dolenc je leta 2003 postal tudi član Society for Slovene Studies v ZDA, na mednarodnem področju pa se je zlasti izkazal kot sodelavec bilateralne Slovensko-avstrijske komisije zgodovinarjev (2001–2004).

Leta 1999 je uspešno organiziral okroglo mizo, ki je obravnavala tematiko Problemi slovenskega zgodovinopisja o 20. stoletju. Posvetovanje je delovno obeležilo štirideseto letnico Inštituta za novejšo zgodovino. Nadalje ga srečamo še kot soorganizatorja ali referenta pri slovenskih znanstvenih posvetih. Ne gre prezreti, da je bil leta 1998 na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Izoli Dolenc pobudnik sklepa o podeljevanju priznanj Zveze zgodovinskih društev Slovenije za dosežke na področju znanstvenega dela. Ervina Dolenca pa so predlagali za predsednika Komisije za podeljevanje nagrad Klio 1999. Lepo priznanje mu je bilo podeljeno, ko so ga 2010 posmrtno imenovali za častnega občana v rojstni občini Divači, na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Kopru istega leta pa so sprejeli sklep o podelitvi nagrade »Priznanje Ervina Dolenca« za najboljši prvenec na področju zgodovinopisja.

Dolenc je uvodnim besedam v knjigi dal naslov *Namesto predgovora: »Arhivisti« in »Zgodovinarji«*. V sestavku kritično ocenjuje obravnavo preteklosti z vidika »(pre)podrobnega povzemanja dokumentov, pomanjkanje analize pridobljenih podatkov«, preveliko zaupanje tem podatkom in pomanjkanje stvarne analize ter vključevanja obravnave v širšo problematiko. Ob upravičeni hibi takšnega dela poudari neupoštevanje obstoječe objavljene literature, kar je posledično opuščanje ali izogibanje medsebojnega dialoga oziroma objektivne kritike pri vrednotenju dela. O delu »zgodovinarjev« Dolenc razmišlja, da so pri uporabi virov – informacij pri raziskavah bolj kritični, predvsem je njihova presoja zaradi selektivnosti in kontekstne analize bolj verodostojna. Tudi ugotavlja, da so starejša obdobja glede na daljše obdobje raziskav predstavljena bolj korektno kot zgodovinopisje 20. stoletja. V tem obdobju ima neupravičeno besedo med drugim zlasti politična aktualnost zgodovinskih raziskav za obdobje pred drugo svetovno vojno in med njo, ki upoštevajo predvsem tiste vire in literaturo, ki jim potrjujejo le njihovo tezo in zgodovinsko videnje, ne pa stvarnosti vseh relevantnih virov in literature, kar privede do onemogočanja korektnega dialoga med nasprotujočimi si interpretacijami.

Knjiga Ervina Dolenca je tematsko razdeljena na tri večje sklope: *Leto 1918 in potem*, *Kultura in politika* ter *Kultura in ideologija*. Znotraj teh sklopov so daljša ali krajša podpoglavja. Delo zaključuje Povzetek, sledi obsežen razdelek Viri in literatura, v katerem so nanizani najprej fondi virov, ki so hranjeni v Arhivu Republike

Slovenije, Pokrajinskem arhivu v Kopru in v Arhivu župnišča Senožče – Kronika 1910–1922. Kar številno so nanizani časniki in časopisi, uradni listi, ki so izhajali v obravnavanem času in jih je Dolenc uporabil kot nepogrešljive vire. Zlasti obsežen seznam literature pa nam potrjuje Dolencovo široko seznanjanje z zgodovinsko pisnimi deli tako slovenskih kot tujih avtorjev.

Prvi tematski sklop obravnava proces deavstrizacije, dr. Karla Verstovška in kulturni mozaik prve Jugoslavije. Nove razmere po razpadu habsburške monarhije oktobra 1918 so hitro prinašale spremembe predvsem v tistih ustanovah, ki so kričče kazale potrebo po vsesplošni slovenizaciji. Z novo nacionalno državo 29. oktobra in z ustanovitvijo Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani 31. oktobra 1918 so kljub italijanski zasedbi zahodnega slovenskega ozemlja ob demarkacijski črti in spremljajoči negotovosti začeli vpeljevati korenite spremembe v zvezi z nemško-avstrijskim ustanovami in začeli poudarjati slovensko osamosvojitvev. Z ustanovitvijo Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev 1918 je Dolenc orisal številčno stanje prebivalstva z nemškim maternim jezikom, njihov položaj in ukrepe Narodne vlade pri njihovem izseljevanju. V Sloveniji jih je ostalo še približno 29.000, medtem ko je nemško-avstrijska propaganda trdila, da manjšina šteje 50.000 Nemcev. Omembe vredno je, da so Ljubljano »kot edino deželno središče«, ki je bilo pod nadzorom Narodne vlade, preimenovali iz kranjskega v slovensko ali narodno središče, s čimer so tudi vse ustanove – upravne, finančne, sodne in kulturne – dobile vsenarodni značaj. Poleg zamenjave na različnih ravneh v upravi so se velike spremembe zgodile v šolstvu in gledališču, prevzeli so ljubljansko nemško kulturno postojanko Filharmonijo, nemško Kazino in nemško hišo v Celju, kjer je prišlo do več zanimivih zapletov, medtem ko je na Ptujju nemški društveni dom hitreje prešel v slovenske roke. Nastajala so nova gledališča ali so se uspešno izvijala iz dotedanjih nemških rok. Tako so v Mariboru postavili gledališče, ki je sčasoma kot Narodno gledališče Maribor dobivalo vse večji pomen pri utrjevanju slovenstva na severni narodnostni meji. Podobno vlogo sta dobili gledališči v Celju in na Ptujju, ko so ju sočasno z mestno upravo prevzeli Slovenci. K deavstrizaciji so sodile tudi nemške planinske kočje v Julijskih, Kamniških in Savinjskih Alpah, pri čemer jih je nekaj uspelo odkupiti Slovensko planinsko društvo.

V poglavju *Naš prvi »kulturni minister«* dr. Karel Verstovšek avtor natančno predstavi stanje šolstva neposredno po razpadu habsburške monarhije in dejavnost Verstovška v vlogi poverjenika za uk in bogočastje pri Narodni vladi v Ljubljani. Četudi njegova prva vladna naredba ni našla zagovornikov pri večini članov Narodne vlade, je uspel tudi s pomočjo profesorjev slovenizirati srednje šole. Nemški manjšini namreč niso več dovolili, da bi obdržala lastne srednje šole, temveč le nemške oddelke na slovenskih šolah. Nasploh je bilo leta 1920 na nekdanjem Kranjskem osnovno šolstvo več ali manj slovenizirano. Verstovšku pa je s pomočjo politične akcije, kot piše Dolenc, največ uspelo pri ustanovitvi univerze v Ljubljani, s čimer se je ob njej razvijala tudi slovenska znanost. Ob tem je bila izdana pomembna naredba, da sta nekdanja Študijska knjižnica za Kranjsko in nekaj časa knjižnica zgodovinskega društva v Mariboru dobivali vse v Sloveniji tiskane publi-

kacije kot dolžnostne tiskarske izvode. Verstovšek je torej s svojim videnjem, odločnostjo in politično spretnostjo v dveh letih pomembno utiral pot slovenskemu šolstvu in ljubljanski univerzi. Dolenc v svoji raziskavi poudari njegove zasluge pri krojenju tedanje kulturne politike. Pester in zanimiv je prikaz poglavja z naslovom Kulturni mozaik prve Jugoslavije. Na podlagi literature in zlasti statističnih podatkov avtor predstavlja razvitost po posameznih pokrajinah v jugoslovanski državi, pri čemer izstopata, kot je pričakovati, Slovenija oziroma Dravska banovina in Uprava mesta Beograd. V tem mozaiku so izpostavljene naslednje kategorije: pismenost (sposobnost branja in pisanja), število učencev na osnovnih, srednjih, strokovnih in višjih šolah na tisoč prebivalcev. Analiza je pokazala, da v posameznih delih države kvantiteta in kakovost padata v smeri sever–jug. Slednje pri tem najbolj zadeva najširše nižje sloje prebivalstva, medtem ko se za sloj elite za posamezne pokrajine kažejo več ali manj podobni rezultati in medsebojne so razlike manjše. V teh primerjavah so zajete vse kategorije kulturnih ustanov, od pismenosti do gledališč, kinomatografov, raznih prosvetnih društev itd.

Drugo večje poglavje o kulturi in politiki govori z uvodnimi besedami o slovenstvu. Pri tem omenja E. J. Hobsbawna, ki sodi, da sta za narod in nacionalizem ključnega pomena etnična pripadnost in jezik. Seveda pa po prvi svetovni vojni do sredine 20. stoletja etnična pripadnost ni bila vselej v skladu s samoidentifikacijo določenega naroda. Kot primer med drugim navaja Slovence, ki so na koroškem plebiscitu 1920 glasovali za razvitejšo državo Republiko Avstrijo in ne za zaostalo monarhično Jugoslavijo. Nekaj podobnih primerov je bilo tudi v drugih evropskih državah. Sledi pregled razvoja Jugoslovanske ideje pri Slovencih do prve svetovne vojne. V prvih desetletjih 19. stoletja se je jugoslovanska ideja rodila z ilirizmom Stanka Vraza, a ni imela večjega odmeva. V času pomladi narodov so se tudi Slovenci odzvali in pripravili politični program, ki bi dosegel enotno, avtonomno upravno enoto v okviru habsburške monarhije, toda politične razmere v dobi absolutizma so vplivale na to, da so se zahteve skrčile na ohranjanje slovenskega jezika in kulture. Tudi novoilirstvo slavista Frana Ilešiča v desetletju pred prvo svetovno vojno, ki je zagovarjalo dokončno postopno kulturno-jezikovno zlitje Slovencev s Hrvati in Srbi, ni obrodilo sadov. Anketa o jugoslovanskem vprašanju v reviji Veda (1913) se ni navduševala za opuščanje slovenščine in s tem prevlado srbohrvaščine. Če se je Aleš Ušeničnik strinjal »z žrtvovanjem slovenskega jezika«, so liberalec Mihajlo Rostohar, masarikovec Albin Prepeluh, Ivan Cankar pristajali na politično povezovanje, ne pa na kulturno-jezikovno zlitje. Sicer pa je Dolenc v zvezi z dilemo jugoslovanskega združevanja orisal razmišljanja in stališča za ali proti še pri drugih privržencih Vede. Nova zarezna nastopi z oživljanjem parlamentarne dejavnosti v habsburški monarhiji leta 1917, večji rezultati pa se pokažejo jeseni 1918. Sprva v okviru Kulturnega odseka Narodnega sveta, v katerem je sodelovalo trideset vidnih znanstvenikov in umetnikov. Resolucija je prinesla zahtevo, da naj sicer v »politično popolnoma edinstveni državi« ne ovirajo razvoja prosvetnega življenja na temelju kulturne avtonomije. Vendar so resolucijo opustili in v kasnejši izjavi, objavljeni v Slovenskem narodu 23. novembra istega leta, umaknili bistveno

zahtevo, podprli pa so jo tudi tisti, ki so nekaj dni pred tem podpisali resolucijo. Pri tem je bila odločilna ideološko-strankarska naravnost na škodo avtonomnega individualnega javnega odločanja.

Vprašanje upravne ureditve, ki je seveda zajemalo bistveno vprašanje ali stopitev slovenske kulturne in jezikovne posebnosti s Hrvati in Srbi ali njeno ohranitev, se je v državi SHS znova postavilo v času ustavne razprave spomladi 1921. Svoje zahteve so slovenski izobraženci iz kroga treh političnih usmeritev izrazili v Avtonomistični izjavi slovenskih kulturnih delavcev, ki je poleg kulturne samostojnosti vnesla tudi zahtevo po upravni in gospodarski samostojnosti. Izjava je sprožila živahno dejavnost in postopno prinašala depolitizacijo slovenskih izobražencev in tudi usihanje njihove politične angažiranosti. Veliko slovenskih ustanov jo je sprejelo, imela pa je še dodatno podporo Antona Korošča in stranke SLS, ki je poslej zlasti v času, ko je bila v opoziciji, dobivala večje število volilnih glasov bodisi za občinske ali skupščinske volitve. Sicer pa je Dolenc predstavil razhajanja liberalcev v liberalnem in socialdemokratskem taboru, nove pomisleke in zavrnitve oziroma podporo jugoslovanski integraciji v zagrebški *Novi reviji* in polemike med strankami (npr. med katoliško SLS in liberalnimi glasili). Ob tem pa je vse bolj rasla vidna skrb zlasti glede negovanja slovenskega knjižnega jezika. Omenimo hude politične krize v državi tja do uvedbe kraljeve diktature, ko se pojavi slovensko vprašanje v vrstah katoliške in liberalne mladine, ki sta imeli vizijo izbojevati samostojno nacionalno državo. Navajam Boža Voduška, iz liberalnega tabora, pa Jožeta Dolenca z zahtevo po pravici do samoodločbe in odcepitve in Lojzeta Udeta z zahtevo po samostojni združeni Sloveniji. Ervin Dolenc še oceni, da cilj tega radikalnega mladinskega gibanja v primerjavi z Makedonijo in Hrvaško ni bil oboroženi boj za separatistične cilje.

V začetku diktature, ko so bili v vladi še politiki iz vrst katoliške SLS, ni bilo takšnega pritiska, kot oriše avtor v naslednjem poglavju, Povečan integralistični pritisk pod diktaturo. Ko pa je razočarana SLS odšla v opozicijo, so se začeli zaostreni odnosi med centralisti in federalisti. Še posebej je imela osrednjo vlogo kulturna politika, ki naj bi v času enega desetletja spreobrnila državljane v privrženca jugoslovanskega integralizma, centralizma in spojila »tri plemena« v en jugoslovanski narod, enotni jezik, pravopis in pisavo. V tem kontekstu je bilo na udaru slovensko šolstvo – udejanjen je bil mačehovski odnos do slovenskih učbenikov. Sicer pa so izobraženci iz liberalnega tabora svoje videnje o slovenstvu in jugoslovanstvu svobodno predstavljali v štirinajstnevniku *Naša doba*, *Revija za javna vprašanja* v času, ko še niso bili v vladi. V korist slovenski identiteti so pisali Anton Lajovic, Ivan Lah in Božidar Borko, oporekala pa sta jim Bogomil Vošnjak, ki je bil za skupno jugoslovansko kulturo, ne pa tudi za skupni jezik, in Andrej Druškovič, ki se je navduševal za dvojezičnost. Zadnji del omenjenega poglavja je »Kulturni problem slovenstva«. Z vstopom v vlado jeseni 1931 so slovenski liberalni politiki in njihovi privrženca znova brezkompromisno podpirali jugoslovanski integralizem. Vendar se je glede na hudo ogroženost slovenstva in Slovencev zaradi krivične etnične meje in zatiranja Slovencev v sosednih državah slovensko izo-

braženstvo z različnih idejnih gledišč vključevalo »v spontano gibanje v obrambo slovenstva«. Na stališče Otona Župančiča, da slovenstvu ne bi nič škodilo, če bi se odpovedali samostojnemu jeziku, so se v času najtršega unitarističnega režima odzvali izobraženci iz liberalnega, katoliškega in marksističnega tabora. Polemiko je spodbudila knjižica J. Vidmarja »Kulturni problem slovenstva«, ki je izšla maja 1932. V njej je med drugim liberalne politike odločno opozoril, da je ocena »protidržavno izdajstvo«, kot so označili boj za samostojno in kulturno življenje Slovencev, nevzdržna in neetična. Vidmarjevo pogumno dejanje in odziv privrženecv, ki so sprejemali njegovo stališče oziroma ga odklanjali, kar je razvidno tudi iz novonastalih glasil (Slovenija, Beseda o sodobnih vprašanjih, Sodobnost, Književnost) in predvsem z objavo Slovenske deklaracije, t. i. punktacije SLS, je orisal že Janko Prunk v knjižici Slovenski narodni programi. Dolenc pa je prispeval še razmišljanja nekaterih drugih akterjev in prikaz problema o slovenstvu v času nove vladavine Jugoslovanske radikalne zajednice. Kljub idejnim nasprotjem med tremi tabori so dogodki druge svetovne vojne vplivali na to, da je pri reševanju slovenskega nacionalnega vprašanja vse bolj prihajalo do sozvočja med odpadniki starih političnih strank, kar se je uresničilo v okviru OF, ko so pridružene politične skupine sprejele skupen program. Dolenc na koncu oceni, da je bilo razpravljanje o slovenskem vprašanju v jugoslovanski državi v obdobju novih idej o nacionalizmu, vlogi nacionalne države, oblikovanju nacionalne identitete in pomenu jezika »redek ali mogoče celo enkratni pojav« v Evropi.

Sledi kratko poglavje *Intelektualci in delitve*, v katerem v uvodnih besedah pokaže prelomne politične in gospodarske spremembe v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno (1929–1941), ob tem pa tudi izhodišča med razhajanjem v katoliškem, liberalnem in marksističnem taboru. Pri tem zapiše, da je temeljna delitev prešla od ideološko civilizacijske ravni kulturnega boja na pragmatično politično raven k protifašističnemu oziroma protikomunističnemu gibanju, ki sta zajemala tudi nove privrženecv, kar je vse bolj zaostriło nasprotja v naslednjih letih. Toda nekateri izobraženci kulturniki so se razumsko opredeljevali tudi za sredino, se med seboj zblíževali in zavračali ekstremnost enih in drugih.

V naslednjem vsebinskem sklopu, *Kultura kot politična propaganda*, je Dolenc upošteval predvsem dva avtorja, in sicer Bojana Godešo in Aleša Gabriča, ki sta doslej najbolj poglobljeno prispevala k tej tematiki. Predvojnemu sodelovanju slovenskih nekomunističnih izobražencev okrog revije Sodobnost so se ob začetku odpora proti okupatorju pridružili kulturni delavci (umetniki in znanstveniki), ki so imeli celo svojo skupino kulturnih delavcev v OF. Spomladi 1942 pa so bili glede na izgubo posebnega položaja vključeni v bolj ali manj manifestativne dejavnosti. Zatem je govor o vlogi in izvajanju kulturnega molka, skratka molk naj bi zajel vse, kar bi dajalo videz naklonjenosti in sožitja z okupatorjem. Upoštevati je treba, da so z okupacijo prenehale izhajati številne osrednje literarne in tudi strokovne revije. Na drugi strani pa so še vedno izhajala stanovska in strokovna glasila, kar pa se je ujemalo s tedanjimi pogledi kulturne politike OF. Posebej je omenjeno delovanje slovenskih kulturnikov pri Slovenskem zborniku 1942 kot primer prve

alternativne kulturne akcije OF. Po italijanski okupaciji, v času Rupnikove pokrajinske uprave, so se razmere v kulturni politiki spremenile. Izobražence kulturnike so vabili k sodelovanju pri propagandnem delu in k pospešenemu protikomunističnemu boju, pri čemer se je največja skupina odzvala prav iz katoliških vrst. Omeniti je treba Slovensko narodno in protikomunistično spomenico, ki so jo leta 1943 izročili Leonu Rupniku. Propaganda po radiu pozimi 1944 pa je prispevala k zbiranju sredstev v okviru dobrodelne organizacije Zimska pomoč. Uspeh protikomunistične propagande predstavlja tudi obsežen Zbornik zimske pomoči, ki je izšel v začetku poletja 1944. Četudi je OF odsvetovala sodelovanje, je na 610 straneh 108 avtorjev različnih strokovnih profilov iz katoliškega in liberalnega tabora prispevalo svoje delo. Zbornik izpričuje neuspeh kulturnega molka OF. Glede na vojne razmere in razne pritiske so pri zbornikih sodelovali književniki z obeh strani, tako denimo Oton Župančič, Dušan Ludvik in drugi. Kulturno politiko OF je kmalu izpovedal Slovenski zbornik 1942, v katerem so, če odštejemo poezijo, sodelovali trije komunisti, dva katoličana in šest liberalno usmerjenih piscev, ki niso bili politično dejavni. Toda vsi prispevki in poezija so izraz narodnega odpora proti okupatorjem in videnje uresničevanja narodnega političnega in kulturnega življenja. Omenjeni zbornik je tudi »poskus alternativne kulturne akcije« proti kulturni dejavnosti pod sovražno okupacijo. Skupaj s Slovenskim zbornikom 1945, ki je izšel jeseni 1945, in pa Umetniškimi zbornikom, Slovenska sodobna upodabljajoča umetnost pod uredništvom Mihe Maleša so zanimiv dokaz posebnosti slovenskega kulturnega boja.

Zanimiv je oris medsebojnih odnosov v poglavju *Država, cerkev, šolstvo*, v katerem Dolenc predstavi položaj južnih Slovanov ob koncu prve svetovne vojne in tik po njej z ustanovitvijo Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Kraljevine Jugoslavije. Kot je znano, so tako številčna moč Srbov, Hrvatov in Slovencev, stopnja razvitosti posameznih pokrajin, verska in etnična raznolikost kot tudi gospodarski, kulturni in upravni razvoj v novi državi vplivali na reševanje problematike uravnoteženja med državo in večinsko Pravoslavno cerkvijo s kraljevo dinastijo. V poglavju avtor prikaže stanje Rimskokatoliške cerkve po ustanovitvi Jugoslovanske škofovske konference novembra 1919, njeno in Jegličovo prizadevanje za sklenitev konkordata s Svetim sedežem in glede na liberalno usmerjeno jugoslovansko državo nesprijemljivost zahtev Rimskokatoliške cerkve na področju državnega šolstva. V naslednjih letih, zlasti v času razprave in sprejetja vidovdanske ustave junija 1921, ki je uzakonila svobodo in enakopravnost veroizpovedi, zavračala pa zlorabo duhovne oblasti v cerkvah, verskem tisku ter v okviru cerkvene dejavnosti povezave s politično stranko, je prihajalo do nesoglasij in celo do hudih sporov med državo in Rimskokatoliško cerkvijo. Pogajanja, ki so zapletala medsebojne odnose med državo in Katoliško cerkvijo, so se vlekle tja do podpisa konkordata 25. julija 1935 v Rimu, že v času vladavine Milana Stojadinovića in notranjega ministra Antona Korošca. Srbsko zgodovino pisje je to dejanje ocenilo kot kapitulacijo jugoslovanske države pred Rimskokatoliško cerkvijo, saj naj bi s tem obstajala možnost njenega širjenja na račun drugih religij v državi. Srbska pravoslavna cerkev je z akcijami v

javnosti pridobivala svoje privrženke proti temu, četudi je parlament julija 1937 izglasoval sprejem konkordata. Toda zaradi novih razburljivih dogodkov v Beogradu in drugod je vlada konkordat umaknila iz parlamentarnega postopka. Konkordat ni bil nikoli sprejet, začetek druge svetovne vojne je namreč prinašal nove izzive, na katere se je morala odzvati vlada JRZ. Vendar je katoliška cerkev v tedanji Dravski banovini kljub obstoju sekularizacije uspela v okviru različnih društev uresničevati nekatere svoje cilje na vzgojno-šolskem in prosvetno-kulturnem področju.

Zadnji sklop poglavij ima naslov *Kultura in ideologija*. V uvodnih mislih označi obseg nasilja v političnem delovanju v preteklosti, vrhunec pa nasilje doseže med prvo in drugo svetovno vojno in posledično tudi po njej. Avtor se je lotil vprašanja, kaj je v Italiji, ki je bila razmeroma pozno združena v enotno kraljevino, pogojevalo nastanek in zmago fašizma, agresijo Mussolinijeve politike, nadalje odnose s Hitlerjem in z generalom Francom kot tudi tedanjo oportunistično politiko zahodnih demokracij, ki je bila v defenzivi. Predstavi nam tudi vzpon nacionalsocializma in Hitlerjevo agresivno notranjo in zunanjo politiko predvsem do Slovanov. Nadalje obravnava položaj in narodno zatiranje Slovencev z asimilacijo, ko je bil del slovenskega ozemlja z rapalsko mejo priključen Italiji. Poglavje sklene s kratkim orisom delovanja fašistoidnih gibanj v Jugoslaviji, tako Organizacije jugoslovanskih nacionalistov (ORJUNE), ki je v Sloveniji obračunavala s komunisti, zlasti ob dogodkih junija 1924 v Trbovljah, in pronemško gibanje Jugoslovanskega ljudskega gibanja Zbor v drugi polovici tridesetih let pod vodstvom Dimitrija Ljotića, ki je imel svoje privrženke tudi v Sloveniji, še posebej aktivne med mladino.

Dolenc se je v dveh kratkih poglavjih lotil prepotrebne mikroraziskave vprašanja sprejemanja fašizma v obmejnih slovenskih krajih. Pred njim je Drago Sedmak leta 1978 v diplomski nalogi posebej opravil raziskavo o vključevanju Slovencev v fašistično stranko pod naslovom *Fašizem in Slovenci na Goriškem 1920–1926*. Dolencu je bil za vzorec kraj Senožeče in je s poglavitnih plati orisal število slovenskih in italijanskih prebivalcev (tudi vojakov, uradnikov itd.). Zanimivo je preseljevanje slovenskega in italijanskega prebivalstva, bodisi da so Slovenci prebegnili v Jugoslavijo, se izselili v druge kraje Italije ali se izseljevali v evropske države ter v Argentino in Brazilijo. Prihajali so tudi Italijani, predvsem po službeni dolžnosti, in sicer državni uradniki, učitelji itd. Dolenc oriše tudi odnos duhovščine do liberalno usmerjenih prebivalcev in društev v Senožečah in posebej italijanski raznarodovalni pritisk nad tamkajšnjo duhovščino. Sicer pa je skupno življenje italijanskih in slovenskih prebivalcev v Senožečah obsegalo tudi medsebojno strpnost, družinska prijateljstva in sorodstvene vezi. Tudi v Senožečah, kot ugotavlja avtor, so se Slovenci vključevali v krajevno organizacijo Narodne fašistične stranke (PNF). Zlasti so jih v to silile gospodarske in socialne razmere, ki so privedle do medsebojne lojalnosti. Posebej je bila v tem smislu izpostavljena generacija, rojena v letih 1905–1917, pa tudi pred tem. Nekaj članov stranke iz vrst Slovencev pa je bilo tudi odkritih privrženecv italijanskega fašizma.

Dolenc se je pomudil pri zanimivem vprašanju odnosa znotraj komunistične stranke z naslovom *Spori med komunisti*. Pri tem si je zastavil vprašanja, ali je mo-

goče presojati spore glede na dve med seboj ločeni generaciji in ali je na Slovenskem sploh prišlo do sporov na generacijski ravni. Kakšni so bili vzroki za medsebojno nezaupanje, govorijo tudi usode tistih, ki so bili odrinjeni od politične moči. Na podlagi podrobnih biografij nekaterih komunistov ene in druge generacije je Dolenc uspel presojati objektivno.

Dolenc je po orisu Vlada Kozaka glede dejavnosti dveh generacij v dvajsetih letih, še posebej po veliki železničarski stavki, označil starejšo generacijo komunistov, ki se je bolj ali manj pasivizirala, in mlajšo (Kardelj-Kidrič), ki je bila tedaj močno dejavna avantgarda v Skoju. Neprestani spori in delovanje frakcij so se več ali manj vrteli v odnosu KPJ do nacionalnega vprašanja. Zanimive so tudi navedbe članov vodstva v Pokrajinskem komiteju Skoja za Slovenijo. Dolenc nadrobno oriše funkcije, ki so jih imeli komunisti starejše in mlajše generacije, in prelomne trenutke ob menjavi generacij. Pri vzponu Kidriča in Kardelja ima zasluge tudi Josip Broz - Tito, ki je vse bolj postajal osrednja osebnost v CK KPJ. Eden bistvenih stalnih sporov med komunisti je zadeval vprašanje sodelovanja v delavskem gibanju s socialdemokrati v sindikatih, v čemer so pravoverni komunisti videli prepočasno boljševezivacijo ne le jugoslovanske, marveč tudi evropskih komunističnih strank. S sprejetjem nove ljudskofronte politike Komunistične internacionale, ki je imela več uspešnih faz tudi Sloveniji, so se s paktom Hitler-Stalin avgusta 1939 medsebojni odnosi znova zaostrovali, vendar so uspeli privržence ljudskfrontnega gibanja pripeljati v vseslovenski odpor. Dolenc vestno oriše usode komunistov, ki jih je vodstvo KPJ odstranilo od vpliva politične moči. Orisal je usodo Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca, Dragotina Gustinčiča, Mirka Koširja, Jožeta Marna, Janeza Pereniča, Vilibalda Konteja idr. Posebej se je pomudil pri Dušanu Kermavnerju, pri katerem izstopa poudarjen vzrok: nezaupanje. Sicer se je v času med obema vojnama, med vojno in po vojni v medsebojnih spopadih ves čas vlekla rdeča nit – boj za oblast.

Kocbekov članek premišljevanje o Španiji, objavljen v reviji Dom in svet 1937, je, kot je že znano, dokončno pospešil razhajanja v slovenskem katoliškem gibanju, posebej v katoliški stranki SLS. Pri obravnavi predhodnega dolgoletnega procesa razhajanja je Dolenc v uvodu prikazal v času prve svetovne vojne, ko sta se izoblikovali dve skupini. Prva je zagovarjala proavstrijsko usmeritev reševanja slovenskega narodnega vprašanja, druga pa se je zavzemala za zedinjenje južnih Slovanov v novo državno enoto. Posebej so nastajale razpoke na katoliškem kulturnem področju, ko je teolog Izidor Cankar prevzel uredništvo revije Dom in svet 1914 in uvajal nove, liberalnejše poglede na umetnost, ki so zavračali izključno koristnost vzgojnosti (resnično-dobro-lepo), ki jo je vztrajno podpirala cerkvena hierarhija. Krizo je porajala Cankarjeva nova uredniška politika, ki je bila v bistvu izraz nasprotja med dvema generacijama. Novo ravnotežje so dosegli z novim laičnim uredništvom (France Stele, France Koblar), ko je v naslednjem desetletju revija doživela zavidljivo raven. Pri njej so začeli sodelovati tudi mlajši uredniki, pripadniki križarskega gibanja, toda Katoliško tiskovno društvo (duhovnikov stare generacije) je vse bolj pritiskalo na njihovo nesprejemljivo usmeritev in dejavnost. Spre-

jetje papeške okrožnice *Quadragesimo anno* 1931, ustanovitev Katoliške akcije, organizacijska rast Ehrlichovih stražarjev in Tomčevih mladcev na eni strani in na drugi uvajanje novega državnega unitarnega režima, ki je v tedanji Dravski banovini razpustil katoliške organizacije, med njimi množično Prosvetno zvezo, Kmečko zvezo, Orle in Slovensko stražo, pa so še poglobili medsebojno nestrpnost in nerazumevanje. Na tem mestu naj izpostavimo članek stražarjev »Križa besede« decembra 1934 v stražarskem glasilu, ki odpira vprašanje bogoiskateljstva mladinskega gibanja v dvajsetih letih, in pa Kocbekov članek »Enemu izmed ozkih«, 1937, ki sta privedla do široke polemike, v katero se je vključil tudi katoliški ideolog Aleš Ušeničnik. V tem predviharju je sodu izbilo dno Kocbekovo Premišljevanje o Španiji, ki je s polemikami pretresalo slovensko katoliško skupnost in prineslo dokončen razkol med obema generacijama. Kocbekova skupina je začela odmevno udejanjati svoje poglede v novi reviji *Dejanje*. Kot pisec razprav o katoliškem taboru v tridesetih letih naj poudarim, da je k razhajanju v tem taboru dalj časa prispevalo tudi poglavitno vprašanje pojma »katoliška skupnost« oziroma »slovenska katoliška skupnost«. Ta dva pojma sta bila v slovenski družbenopolitični in kulturni javnosti že dolgo navzoča. Lomila so se kopja ob vprašanjih, kdo spada v katoliško skupnost in ali je to politični in ne le verski ali cerkveni pojem. V drugi polovici tridesetih let je potekal tudi poskus skrajne desnice zediniti slovensko katoliško skupnost ob Katoliški akciji z novimi pravili. Katoliška levica, predvsem krščanski socialisti in študentski kljub zarjanov, je sodila, da bi to hromilo demokratično življenje in hudo zaviralo razvoj slovenske narodne skupnosti. Sicer pa sta se v drugi polovici tridesetih let oblikovali dve možnosti, in sicer protifašizem in protikomunizem, ki sta se še zlasti med drugo svetovno vojno uveljavili tudi pri nas.

V zadnjem poglavju avtor oriše odnos Antona Korošca do antisemitizma, ki ga v kontekstu večplastne problematike označi kot skupek Koroščeve pragmatične politike. Še posebej ko deluje Korošec v vladi kot prosvetni minister od poletja 1940 pa do njegove smrti sredi decembra 1941. Dolenc je v analizi ob drugih virih in literaturi posvečal veliko pozornosti predvsem dvema pomembnima viroma, in sicer dnevniškimi beležkam ministra Mihaila Konstantinovića in dnevniku srbskega novinarja in publicista Milana Jovanovića Stoimirovića. Sicer pa avtor problem in obstoj »jasnega izraza« antisemitizma oriše na podlagi slovenske zgodovinske literature, ki je najbolj povezana z ideologijo slovenskega političnega katolicizma, torej od Mahničarja do Ušeničnika. Kot ugotavlja Egon Pelikan, so bili Judi dejansko v očeh ideologov in politike SLS oziroma slovenskega dela JRZ od 1935 – za razliko od protestantov, prostozidarjev in liberalcev – med tistimi družbenimi skupinami, ki so poleg komunistov imele pečat najnevarnejših nasprotnikov Katoliške cerkve. V liberalnih krogih so Jude videli kot zaveznike nemštva, marksisti pa so jih enačili s kapitalisti oziroma s kapitalizmom. Vendar se je Koroščevo videnje judovskega vprašanja s časom spreminjalo. Če je še kot notranji minister septembra 1938, torej nekaj mesecev po anšlusu, govoril na narodnoobrambnem zborovanju v Prekmurju, da »pri nas v Jugoslaviji, čemur ste vi priča, ne obstoji židovsko vprašanje«,

je leta 1940 v funkciji prosvetnega ministra v vladi zagovarjal sprejetje protijudovskih uredb, pri čemer je zaostroval odnose tako v vladi kot med njim in vlado. Obenem pa Dolenc objektivno poudarja, da dve uredbi nista kazalnik uvajanja rasistične zakonodaje v Jugoslaviji, temveč ju moramo razumeti bolj v kontekstu zunanje politike kneza Pavla in jugoslovanskih gospodarskih obveznosti do nacistične Nemčije. Anton Korošec, ki je imel sicer trdo roko do nemške manjšine in deloval proti nacistični propagandi na eni strani, je na drugi kot prosvetni minister nekaj mesecev pred nemško okupacijo predlagal, naj se v šolah ne poučujeta angleščina in francoščina, temveč jeziki naših »velikih sosedov« torej italijanščina in nemščina. Skratka, Koroščeva pragmatična politika, kot poudarja avtor, ki povzema tudi tehtno analizo Bojana Godeše o položaju SLS v letih 1940 in 1941, ni niti v zunanji niti v notranji politiki uspela obvarovati državo pred aprilskim zlomom s sovražno okupacijo 1941.

Knjiga Ervina Dolenca je dragoceno delo, saj prinaša v povezavi z dogajanjem v Evropi vrsto zanimivih razmišljanj, analiz in ugotovitev, ki nam z različnih plati širijo obzorje vedenja o preteklosti slovenskega naroda v obdobju med obema vojnama.

Anka Vidovič Miklavčič

Prežihov Voranc – Lovro Kuhar : pisatelj, politik, patriot. (Uredil Aleš Gabrič). Inštitut za novejšo zgodovino, Slovenski znanstveni inštitut (Slovenisches Wissenschaftsinstitut). Ljubljana, Dunaj (Wien), 2010, 185 str., ilustr.

Ena od pomembnih značilnosti preučevanja slovenske novejša zgodovine je gotovo tudi obravnavanje življenja in dela posameznih vidnih osebnosti, ki so bodisi oblikovale bodisi opazno zaznamovale njen razvoj. Začetek teh obravnav, ki se jim posvečajo tako v zgodovinopisju kot v drugih, zlasti humanističnih znanostih, sega še v čas med obema svetovnima vojnoma in bi zaradi svoje obsežnosti zaslužile posebno predstavitev. Naj zato ob tej priložnosti spomnimo le na lansko leto, ko so udeleženci dveh znanstvenih srečanj – Pomembne slovenske osebnosti 20. stoletja (Maribor, 23.–25. november 2010) ter Osebnost in delovanje dr. Marka Natlačena (1886–1942) (Ljubljana, 15. december 2010) – predstavili 44 vidnih predstavnikov slovenskega političnega, kulturnega, znanstvenega in cerkvenega življenja v prejšnjem stoletju. Ob tem sta lani izšli še obravnavi povojne usode Edvarda Kocbeka (Igor Omerza: Edvard Kocbek : osebni dosje št. 584. Ljubljana: Karantanija, 2010) ter življenja in dela Ivana Hribarja (Igor Grdina: Ivan Hribar : »jediní resnični radikalec slovenski«. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010), ki mu je bil posvečen tudi posebni zbornik znanstvenih obravnav (Hribarjev zbornik. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010).